

تاریخچه آمار در ایران
(قسمت چهارم) (۱)

چنانکه در قسمت قبل اشاره شد از منابع و مآخذی که به استناد آنها میتوان در مورد تاریخچه آمار در ایران معاصر اظهار نظر نمود، چنین برمی آید که تا اوایل انقلاب مشروطیت مراکز تهیه آمارهای گوناگون در داخل ادارات دولتی ایران بصورت پراکنده وجود داشته است. در ادامه این بحث به بررسی دو رویداد تاریخی که هریک گوشه‌ای از تاریخچه آمار را در ایران معاصر باز می‌نمایند می‌پردازیم.

اولین رویداد مربوط است به یک میزبانی که جهت وصول مالیات از املاک در سال ۱۲۹۴ هجری قمری در تهران انجام گرفت و برای اولین بار جمع‌آوری آمار طبق اصول علمی صورت پذیرفت.

پس از انقلاب مشروطیت و در سالهای اول قانونگذاری مجلس، مقدم بر کلیه مشکلاتی که نمایندگان اولین دوره مجلس با آنها مواجه بودند، اوضاع نابسامان مالی بود. بدین سبب وصول عواید مالیاتی و تعدیل دخل و خرج کشور در سرلوحه برنامه‌های مجلس قرار گرفت. همانطور که قبلاً گفته شد، تا آن زمان میزبانی‌هایی که جهت اخذ مالیات صورت می‌گرفت بر اصل برآورد و تخمین نظری کارشناس دیربخت مبتنی بود و وی بطور تقریب میزان محصول زمین و آب قنات را تعیین میکرد. لذا، نظارت بر کار کارشناس چندان آسان نبود و مالیاتها تماماً "وصول نمیشد. نمایندگان مجلس در وهله نخست جهت رفع مشکلات مالیاتی کشور مسئله میزبانی املاک را طبق اصول علمی مورد توجه قرار دادند. بموجب قانون میزبانی مقرر شد که ابتدا از اراضی، نقشه برداری شود و مساحت و حدود هر قطعه بر روی نقشه تعیین گردد. جنس زمین، نوع محصول یا محصولات، اشجار شمیری غیرمثمر، مقدار آب و تعداد نفوس با کلیه مشخصات در اوراق میزبانی (پرسشنامه‌ها) قید گردد. جهت اجرای قانون میزبانی، خزانه‌داری به استخدام یک نفر مهندس بلژیکی اقدام نمود و لوازم و ادوات نقشه برداری را به کشور وارد کرد. این مهندس عددهای از شاگردان دارالفنون را که دروس هندسه خوانده بودند انتخاب کرد و تمرین‌هایی به آنها داد و در ابتدا بطور نمونه از هر بلوک چند قریه توسط آنان نقشه برداری شد و سپس پرسشنامه‌های مربوطه که قبلاً تنظیم شده بود تکمیل و ضمیمه نقشه‌ها گردید. برای شروع به میزبانی مقرر شد

بلوک اطراف تهران مانند ورامین و دماوند و پاره‌های دهات دیگر ممیزی شود. عمل ممیزی بترتیب ذیل انجام پذیرفت:

ابتدا نقشه یک ده بوسیله افراد جوانی که آموزش دیده بودند آماده میشد. سپس مساحت اراضی تعیین می‌گردید. مفتی آب را سنگ کرده و میزان آنرا معین می‌نمود و ممیز هم استعداد و جنس زمین را مشخص می‌کرد. پس از تعیین استعداد آب و خاک، صیفی‌کاریهای معمولی در رابطه با میزان آب در هر ده بطور عادلانه برآورد میشد و طبق پرسشنامه تنظیم شده سوالاتی از مالک بعمل می‌آمد و ممیز از روی بصیرت می‌توانست در این باب اظهار نظر کند. ممیزی بلوک ورامین چهل و پنج روز ادامه داشت و هر روز یک ده یعنی جمعا " ۴۵ ده نقشه برداری و ممیزی شد. حاصل ممیزی ده هزار تومان نقد و در حدود دویست خروار جنس بود که اضافه عایدات برای دولت به‌بار آورد و مالکین هم اعتراضی نداشتند. با اجرای ممیزی علمی (جمع‌آوری اطلاعات و آمار بصورت علمی) قدم مهمی برای تشخیص صحیح عایدات و تعیین میزان مالیات مؤدیان برداشته شد.

دومین رویداد عبارت از سرشماری عمومی در سال ۱۳۰۱ شمسی بود که در تهران انجام گرفت و پاره‌های از نتایج آن توسط دایره احصائیه بلدیه (شهرداری تهران) تحت عنوان اولین سالنامه احصائیه شهر تهران منتشر شد و متعاقب آن دومین سالنامه احصائیه شهر تهران بصورت جامع‌تر در آذرماه ۱۳۱۰ شمسی منتشر گردید. این سالنامه نفیسی که حاوی آمارهای مفیدی راجع به تهران در طی سالهای ۱۳۰۴ لغایت ۱۳۰۸ شمسی است دارای ده فصل است که بخاطر اهمیت آن و از آنجا که از جمله سالنامه‌های اولیه آماری در کشور بشمار می‌آید به شرح مختصر مطالب آن می‌پردازیم.

در فصل اول که عنوان آن "آثار جویه و آب و هوای تهران" است، درجه حرارت، مقدار باران، جهت وزش باد و فشار هوای تهران معین گردیده است. محل اندازه‌گیری جنب دروازه دولت تهران و ساعت اندازه‌گیری ۷/۵ الی ۸ صبح بوده است.

پائین‌ترین و بالاترین درجه فشار هوا به میلی‌متر، درجه حرارت هوا به سانتیگراد در سایه و زیربنا، تعداد روزهای یخبندان، بارانی و برفی بودن و نیز ارتفاع آب باران و برف به میلی‌متر، دفعات وزش باد از جهات مختلف نسبت به ۱۰۰٪ در ارتفاع ۱۰۲۲۲ متری از سطح زمین از جمله آمارهایی است که برای ماههای مختلف سال در این فصل ارائه شده است. در بخش دیگری از این فصل حد متوسط درجه حرارت هوا براساس اطلاعات ثبت شده در تلگراف‌خانه‌های انگلیس در ایران که مربوط به شهرهای تهران، تبریز، مشهد، اصفهان، کاشان

شیراز و بوشهر است درج و نتیجه‌گیری شده که میزان بارندگی در سواحل بحر خزر فوق‌العاده بیشتر از بارندگی در داخله ایران است و به‌استثنای سواحل خزر و ناحیه حول و حوش ارومیه در هیچ جای مملکت بارندگی دائم در مدت سال روی نمی‌دهد و مقدار آن از ۳۳۰ الی ۳۵۰ میلی‌متر تجاوز نمی‌کند. درخاتمه نمودار آمارهای ذکر شده به شکل مقایسه سالهای ۱۳۰۴ لغایت ۱۳۰۸ رسم شده است.

در فصل دوم که دموگرافی (تغییرات وارده به جمعیت) نامیده شده قبل از ارائه آمار به این نکته اشاره گردیده است که: "ترتیب دادن احصائیه ازدواج، طلاق، موالید و متوفیات ایران منوط به این است که عامه مردم از اظهار وقایع چهارگانه مطابق ترتیبات قانونی خودداری ننمایند. ولی چون قانون سجل احوال نفع و ضرر آبی ندارد (مخصوصاً در قسمت ازدواج و طلاق و متوفیات) مردم اجرای آنرا از وظائف حتمیه و اولیه خود ندانسته از روی رضا و رغبت حاضر به اجرای مقررات آن نمی‌گردند به همین جهت عملاً" ملاحظه میشود که از وقایع چهارگانه فوق سالیانه صدی ۵ الی صدی ده بزحمت به ثبت میرسد."

ذکر این مطلب در سالنامه نشان میدهد که بتدریج با تمرکز یافتن جمع‌آوری آمار و اطلاعات در ایران مشکلات عملی آن از جمله عدم همکاری مردم در زمینه ارائه بموقع و صحیح اطلاعات آشکار گردیده است. آمارهای ارائه شده در این فصل عبارتند از آمار متوفیات شهر تهران بر حسب ذکور و اناث و بدرجات سن و علل فوت به تفکیک امراض مختلف که برخی از آنها در جدول ذیل آورده شده است:

آمار متوفیات شهر تهران به تفکیک برخی از امراض طی سالهای ۸ - ۱۳۰۴

علل مرگ	۱۳۰۴		۱۳۰۵		۱۳۰۶		۱۳۰۷		۱۳۰۸	
	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن	مرد	زن
آبله	۴۹۲	۵	۲	۳۵	۴۰	۲۲۴	۲۲۴	۲۳۱	۳۹	۲۳۱
نوبه و نوبه غش	۱۸۰	۱۳۷	۲۰	۱۲	۱۲۷	۱۰۰	۱۳۵	۱۰۲	۱۸۷	۱۰۲
سل ریوی	۲۵۷	۲۵۲	۱۹۲	۱۳۱	۲۳۰	۱۸۳	۱۵۴	۳۳۹	۱۵۴	۳۳۹
ذات‌الجنب	۳۲۴	۲۳۸	۴۱۶	۲۴۷	۳۳۶	۲۷۸	۱۲۷	۱۰۲	۱۸۰	۱۰۲
گریپ	۵۳	۳۰	۲۶۸	۲۳۶	۲۲	۱۲	۵۱	۳۵	۱۱۱	۳۵
اسهال کودکان کمتر از دو سال	۸۸	۸۳	۱۴۸	۱۳۸	۱۶۴	۱۲۲	۱۱۴	۱۳۲	۴۲۸	۱۳۲
ضعف پیری	۱۶	۲۹	۱۵	۳۴	۱۸	۳۱	۳۸	۶۶	۸	۶۶

در زمینه علل فوت ، بالغیر ۸۰ مورد ذکر گردیده که آمارهای مذکور برخی از مهمترین آنها را در آن سالها نشان میدهد .

در بخش دیگری از این فصل که عنوان آن "احصائیه نفوس اصناف" است ابتدا تعداد جمعیت تهران مطابق با سرشماری سال ۱۳۰۱ شمسی بالغیر ۲۱۰،۰۰۰ نفر ذکر شده و سپس این توضیح آمده است :

"جمعیت تهران امروزه (منظور سال ۱۳۰۸) تحقیقا" معلوم نیست ولی از روی بعضی قرائن موجود که در دست هست تصور نمی‌رود از ۲۵۰،۰۰۰ نفر تجاوز کرده باشد" .

در ادامه نفوس ولایت تهران را که شامل ۱۳ ناحیه و بلوک شرح ذیل است :

غار (تهران و حضرت عبدالعظیم) ، ورامین (ورامین و امامزاده جعفر) ، ساوجبلاغ (کرج ، اشتیارد و رباط کریم) شهریار (کرشته و علیشاه‌عوض) ، کن ، لواسانات ، دماوند ، فیروز کوه ، شمیران (تجریش ، فلهک) پشاپویه ، ایوانکی ، خوار (فشلاق) و طالقان با جمعیت تقریبی آنها و بموجب سرشماری بلدیة تهران ، ذکر کرده است و پس از آن احصائیه اصناف و دکانین را به تفکیک محل آنها که بالغیر ۲۰۰ صنف و حرفه مختلف است نوشته و درخاتمه این فصل آمار مستخدمین مشغول به خدمت را در وزارتخانه‌ها و ادارات کشوری آورده است . بطوریکه برطبق این آمارها در سال ۱۳۰۶ ، تعداد ۳۱،۷۷۰ نفر به کسب آزاد و در سال ۱۳۰۷ تعداد ۲۳،۲۶۱ نفر در بخش دولتی مشغول خدمت بوده‌اند .

فصل سوم سالنامه به آمارهای صحیه عمومی و صحیه اجتماعی اختصاص دارد . در این فصل آمار امتحانات (آزمایشهای طبی) ذره‌بینی ، کلینیکی و سرلوژی انجام شده در انستیتو پاستور و دارالتجزیه سینا ارائه گردیده و نتایج حاصله از امتحانات لابراتوارها بر حسب بیماریهای مختلف مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفته است . بعنوان مثال در مورد مرض حصه در تهران نوشته شده است که :

"موافق احصائیه عده امتحانات مرض حصه در تهران نسبتا" زیاد است و علت اصلی آن کثافت آنها است که بطور روباز در جویها عبور می‌کند و تا وقتی که لوله‌کشی آب که برای بهبودی اوضاع صحی این شهر از هر اصلاحی مقدم است عملی نشود اشاعه این مرض مورد تعجب نبوده و انتظار زوال آنها هم نباید داشت ."

در ادامه فصل احصائیه لاشه‌های قصابخانه از سال ۱۳۰۱ الی ۱۳۰۸ شمسی که در نتیجه معاینات طبی از حمل آنها به شهر مانعت بعمل آمده و درخاتمه نیز صورت اعلانات تبلیغات صحی بمنظور آگاه نمودن مردم قبل از ابتلاء به امراض گوناگون ذکر گردیده است .

در فصل چهارم آمار پرورشگاه کودکان، آسایشگاه ناتوانان، دارالمجانین و مخارج موسسات صحیه و خیریه ارائه و سپس احصائیه مجانبین حاضر، نسبت به درجات سن و نوع مرض جنون آورده شده است.

در فصل پنجم آمار موقعیت و وسعت تهران آنروز و خدمات عمومی شهر از جمله صورت خیابانها و میادین جدید الاحداث و تفریحگاههای شهر، وضعیت شرب شهر، کسری آب و روشنائی معابر در نواحی مختلف آمده است و در ادامه نیز براساس اطلاعات واصله از نظمیة تهران، نوع و تعداد وسائط نقلیه، تعداد رانندگان و احصائیه ورود و خروج اتومبیل و مسافر همراه با صورت سیستم اتومبیل هائی که در سنوات ۱۳۰۷ و ۱۳۰۸ به ثبت رسیده ذکر گردیده است.

در فصل ششم احصائیه مدارس و محصلین و معلمین تهران و حومه در طی سالهای تحصیلی ۱۳۰۳-۱۳۰۸ آورده شده است. جداول زیر برخی از آمارهای ارائه شده را در این فصل نشان میدهد.

احصائیه مدارس، محصلین و معلمین تهران و حومه (عالیه)

مدارس عالییه دولتی تابعه وزارت معارف

سال تحصیلی	تعداد		آموزگار		شاگرد	
	مدارس	کلاس	مرد	زن	پسر	دختر
۱۳۰۴-۱۳۰۳	۳	۱۱	۲۵	-	۲۷۳	-
۱۳۰۵-۱۳۰۴	۳	۱۰	۳۴	-	۳۱۰	-
۱۳۰۶-۱۳۰۵	۴	۱۵	۵۳	-	۳۶۳	-
۱۳۰۷-۱۳۰۶	۲	۱۱	۲۷	-	۲۷۴	-
۱۳۰۸-۱۳۰۷	۴	۱۹	۵۳	-	۴۱۲	-

احصائیه مدارس، محصلین و معلمات تهران و حومه (متوسطه)

مدارس متوسطه غیر دولتی				مدارس متوسطه دولتی				سال تحصیلی				
شاگرد	آموزگار	تعداد	شاگرد	آموزگار	تعداد	مدارس						
دختر	پسر	زن	مرد	دختر	پسر	زن	مرد					
۲۰۵۰۴	۲۰۸۹۶	۲۰۳	۱۴۳	۲۱۵	۲۳	۱۱۰	۲۰۷۶۸	۸	۲۳۷	۹۵	۱۱	۱۳۰۳-۱۳۰۴
۲۰۵۸۵	۳۰۳۷۳	۲۰۷	۱۶۸	۲۳۳	۲۴	۱۵۷	۲۰۹۰۲	۹	۲۷۸	۱۰۴	۱۱	۱۳۰۴-۱۳۰۵
۳۰۱۶۳	۳۰۵۴۱	۲۴۴	۱۷۹	۲۶۸	۲۹	۱۹۰	۳۰۲۵۵	۱۰	۲۸۶	۱۰۵	۱۱	۱۳۰۵-۱۳۰۶
۳۰۱۳۹	۳۰۳۳۳	۳۱۲	۱۹۳	۳۳۱	۳۶	۱۸۱	۳۰۳۱۸	۹	۲۷۷	۱۰۴	۱۱	۱۳۰۶-۱۳۰۷
۴۰۳۲۹	۴۰۰۸۰	۳۳۱	۲۶۹	۳۸۰	۴۰	۱۶۴	۴۰۵۶۳	۹	۱۶۸	۸۱	۱۰	۱۳۰۷-۱۳۰۸

احصائیه مدارس، محصلین و معلمان تهران و حومه (ابتدائی)

مدارس ابتدائی غیر دولتی				مدارس ابتدائی دولتی				سال تحصیلی				
شاگرد	آموزگار	تعداد	نوع	شاگرد	آموزگار	تعداد	نوع					
دختر	پسر	زن	مرد	دختر	پسر	زن	مرد					
۲۰۲۶۳	۱۰۸۴۵	۱۸۵	۱۲۰	۲۷۵	۴۲	۲۰،۱۶۶	۶۰،۷۳۰	۹۹	۳۷۴	۳۲۹	۵۶	۱۳۰۳-۱۳۰۴
۲۰۵۹۳	۱۰۴۵۶	۲۱۲	۱۱۶	۲۸۷	۴۴	۲۰،۵۲۵	۶۰،۹۸۹	۱۰۸	۳۷۴	۳۵۶	۵۷	۱۳۰۴-۱۳۰۵
۲۰۳۱۴	۱۰۷۲۹	۳۹۴	۱۵۷	۲۶۹	۴۱	۲۰،۷۷۴	۷۰،۲۵۸	۱۳۴	۴۲۷	۳۴۸	۵۷	۱۳۰۵-۱۳۰۶
۱۰۹۴۱	۲۰۰۳۰	۱۴۷	۱۲۲	۲۲۱	۳۴	۲۰،۴۷۷	۷۰،۵۴۴	۱۳۷	۳۸۳	۳۵۶	۶۴	۱۳۰۶-۱۳۰۷
۲۰۶۵۵	۲۰۰۶۵	۱۷۸	۱۳۳	۳۲۹	۳۸	۲۰،۷۲۱	۸۰،۴۹۶	۱۱۱	۳۲۷	۴۱۰	۶۸	۱۳۰۷-۱۳۰۸

در ادامه این فصل احصائیه کتابخانه‌های تهران در سنوات ۱۳۵۵ و ۱۳۵۶ همراه با تاریخ تاسیس و تعداد کتب آنها به تفکیک زبانهای مختلف قید شده است .

در فصل هفتم احصائیه توقیفات اداره محبس نظمی و موجبات توقیف ، احصائیه جزائی محاکم جنحه و احصائیه دیوان عالی جنائی آمده است .

فصل هشتم مربوط به احصائیه انتخابات پارلمانی و ایالتی دوره‌های مختلف مجلس از سال ۱۲۸۵ (دوره اول) تا سال ۱۳۵۷ (دوره هفتم) شمسی و احصائیه قوانین وضع شده در طی این سالهاست .

فصل نهم به احصائیه پست و تلگراف و تلفن اختصاص یافته است و در آن احصائیه امانات صادره از ایالت تهران به داخل ایران ، امانات صادره به خارج از ایالت تهران ، احصائیه بروات پستی دفتر پست تهران که با فرانسه مبادله شده ، احصائیه مخابرات تلگرافی و احصائیه تلفن کابل و هوائی تهران ذکر گردیده است .

آخرین فصل سالنامه "احصائیه مالیه و اقتصاد" نام دارد . در ابتدا صورتحساب بلدیته تهران از سال ۱۳۵۵ تا ۱۳۵۸ شمسی آمده است و بدنبال آن با ذکر صورت مقایسه پنجساله عواید مستقیم و غیرمستقیم بلدیته تهران ، تعداد مستغلات شهر تهران به تفکیک نواحی مختلف و نرخ مالیات مربوط به آنها نرخ عوارض بارهای وارده به شهر ، نرخ مالیات نواقل ، مالیات ذبایح ، صورت اصناف مالیات بده و مالیاتی که سالیانه پرداخته‌اند ، صورت ریز وصولی بابت مالیات مسقیم ، احصائیه واردات و صادرات غله و مصرف گوشت درج شده است . در بخشی از این فصل تحت عنوان "باج راه‌شمیران" نوشته شده است که :

برای تنظیف و آبپاشی راه شمیران قرار شد از دواب و وسائط نقلیه در هر دفعه که عبور می‌کنند (فقط در مدت چهار الی پنج‌ماه فصل بیبلاق) باجی بشرح ذیل دریافت دارند :

از سنه ۱۳۵۵ الی آخر ۱۳۵۴ :

الاغ و دوچرخه پائی ۵/۱۰۰ قران - قاطر و اسب ۵/۳۰۰ قران - موتورسیکلت ۵/۵۰ قران - دوچرخه اسبی ۱ قران - چهارچرخه ۲ قران - اتومبیل ۳ قران - گاری در دو سال اول ۳ قران بعد ۴ قران - اتومبیل لاری ۵ قران - کامیون ۱۰ قران .

ادامه دارد .